

Araştırma Notları Research Notes

Muhammed b. Mahmûd el-İsfahânî'nin (ö. 688/1289) Hayatı ve Eserleri Üzerine Birkaç Not*

M. Cüneyt Kaya**

Son yıllarda İslam düşüncesinin, yaklaşık XIII. yüzyıldan modernleşme çabalarının başladığı döneme kadar uzanan süreçte nasıl bir seyir takip ettiğini anlamaya ve anlamlandırmaya yönelik çalışmalardaki artış, bu dönemde eser vermiş simaların düşünce dünyalarını keşfe dönük her geçen gün gelişmekte olan bir literatür doğurduğu gibi, söz konusu zaman diliminde kaleme alınmış eserlerin neşrine yönelik de özel bir ilginin uyanmasına yol açmıştır. Bu ilgi, el yazması eserlere erişimin gittikçe kolay hale gelmesi ve bu tür eserleri değerlendirip neşre hazırlamaya yönelik teknik bilginin nispeten yaygınlaşması sayesinde somut ürünlere de dönüşmeye başlamış ve her ne kadar bahsi geçen dönemde kaleme alınmış eserlerin sayısı düşünüldüğünde

* Bu mütevazı araştırma notu, Maroun Aouad (Centre Jean Pépin, CNRS) tarafından yönetilen PhiC (ERC) ve PhASIF (DIM, Région Île-de-France) projelerindeki çalışmalarının bir neticesidir ve ilk hali, “Muhammad ibn Mahmûd al-İsfahânî (d. 688/1289) as a Follower of Faḥr al-Din al-Râzî (d. 606/1210): An Analysis of MS Süleymaniye Kütüphanesi, Âşir Efendi 471” başlığıyla 4-7 Aralık 2018’de *Colloque international: Exploration méthodique des manuscrits de philosophie en langue arabe dans le monde* (Paris/Fransa) başlıklı çalıştayda sunulmuştur. Burada incelenen Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi (nr. 1436) ve Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi’de (nr. 471) kayıtlı iki el yazması nüshanın ayrıntılı tavsifi, bahsi geçen projeler kapsamında gerçekleştirilerek, projelerin veri tabanı ABJAD’e eklenmiştir. Gerek katkıları sebebiyle söz konusu çalıştayın katılımcılarına, gerekse bu yazıda konu edinen el yazmalarının tavsif ve tahlili konusunda yardımlarını esirgemeyen Jawdath Jabbour ve Teymour Morel’e müteşekkirim. Diğer yandan yazıdaki bazı hususların aydınlatılması noktasında yardımlarına başvurduğum Şükrü Özen, Halit Özkan ve Özgür Kavak’a, yazıyı okuyarak görüşlerini paylaşan *İslam Araştırmaları Dergisi* editörü M. Macit Karagözoğlu’na da teşekkür ederim. Hiç şüphesiz, hâlâ mevcudiyetini koruyan hatalar tamamıyla bana aittir.

** Prof.Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü.
ORCID 0000-0003-0037-2405 mckaya@istanbul.edu.tr.

çok küçük bir yekün tutsa da dikkate değer eserler bu sayede gün yüzüne çıkartılarak araştırmacıların hizmetine sunulmuştur.

Bu çerçevede yayımlanan eserlerden biri de Mansur Koçinkağ ve Bilal Taşkın tarafından neşredilen Muhammed b. Mahmûd el-İsfahânî'nin (ö. 688/1289) *Kitâbü'l-Kavâ'idü'l-külliyeye fi cümletin mine'l-fünûn'il-ilmiiyye*'sidir.¹ Söz konusu çalışmanın Türkçe ve Arapça olarak kaleme alınan girişinde nâşirler, biyobibliyografik kaynaklardaki malumat çerçevesinde İsfahânî'nin hayatı ve eserlerine dair bilgi verdikten sonra kısaca *el-Kavâ'idü'l-külliyeye*'yi tanıtarak tahkikte kullandıkları üç nüshaya (Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi, nr. 471; Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 2184; Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 827) ve tahkikte izlenen yöneme değinmektedirler.²

Elinizdeki çalışmanın amacı, iki el yazması esere daha yakından bakarak, nâşirlerin sadece biyobibliyografik eserlere dayalı olarak kısaca sundukları İsfahânî'nin hayatı ve eserleri hakkındaki bilgimizi biraz daha derinleştirmekten ibarettir. Bu amaçla inceleyeceğim iki el yazması eserden biri, zaten *el-Kavâ'idü'l-külliyeye*'nin neşrinde de kullanılan Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi (nr. 471), diğeri ise Esîrüddin el-Ebherî'nin (ö. 663/1265) *Keşfü'l-hakâik fi tahrîrid-dekâik*'ini içeren Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi'de (nr. 1436) kayıtlı nüshadır.

Çoğu Memlûk döneminde kaleme alınmış biyobibliyografik çalışmalardaki İsfahânî'ye tahsis edilmiş başlıklar altında, onun hayatı ve eserlerine dair genel malumatı bulmak mümkündür. Pek çoğu birbirini tekrarlayan bu kaynaklar içinden üçü, okuyucuya sundukları ayrıntı sebebiyle diğerlerinden ayrılmaktadır: Zehebî'nin (ö. 748/1348) *Târihu'l-İslâm*'ı, Sübkî'nin (ö. 771/1370) *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*'sı ve İbn Kâdî Şühbe'nin (ö. 851/1448) *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*'si.³ Bu kaynakların sunduğu malumatı ana hatlarıyla şöyle

1 Muhammed b. Mahmûd el-İsfahânî, *el-Kavâ'idü'l-külliyeye fi cümletin mine'l-fünûn'il-ilmiiyye*, nşr. Mansur Koçinkağ – Bilal Taşkın, Beyrut: Dâru İbn Hazm – İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1438/2017.

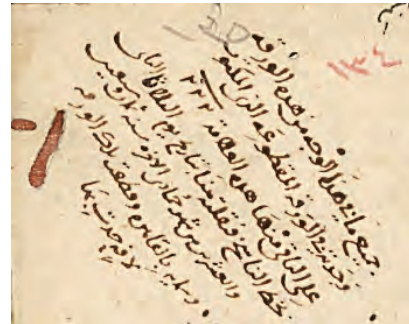
2 Koçinkağ – Taşkın, “Muhammed b. Mahmûd İsfahânî”, Türkçe: s. 13-28, Arapça: 21-31.

3 Zehebî, *Târihu'l-İslâm: sene: 681-690*, s. 348-49; Sübkî, *Tabakât*, VIII, 100-103; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakât*, II, 258-61. Bu üç eser dışında İsfahânî'nin hayatıyla ilgili klasik kaynaklar için *el-Kavâ'idü'l-külliyeye*'nin nâşirleri tarafından kaleme alınan giriş kısmına ve Yunus Akyürek'in şu makalesine bakılabilir: “Moğol Baskısı Sebebiyle Batıya Göç Eden Bir Şâfiî Fakîhi Ebû Abdillâh Muhammed b. Mahmûd”. İsfahânî hakkındaki ikincil literatür, görünüşe bakılırsa, sadece Türkçe telif edilmiş şu çalışmalardan ibarettir: Koca, “İsfahânî, Muhammed b. Mahmûd”, s. 510-11; Koçinkağ, “Şemseddin el-İsfahânî”, s. 187-96; a.mlf., “Şemseddin el-İsfahânî'ye (ö. 688/1289) Göre İletin Red Yolları”, s. 296-317. Diğer yandan fıkıh usulünde Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 606/1210) izini takip eden çalışmasında Tuncay Başoğlu, İsfahânî'ye özel bir bölüm ayırmış ve onun Râzî'nin *el-Mahsûl*'üne yazdığı *el-Kâşif* adlı şerhi incelemiştir (bk. Başoğlu, *Fıkıh Usulünde Fahreddin er-Râzî Mektebi*, s. 203-215).

özetleyebiliriz: Ebû Abdullah Muhammed b. Mahmûd b. Muhammed b. Abbâd el-İsfahânî 616'da (1219), babasının Hârizmşahlar hanedanının idaresi altında saltanat nâibi olarak görev yaptığı İsfahan'da doğdu. Moğollar'ın İsfahan'ı istila ettiği 1235-36'ya kadar burada kaldı ve "bütün bilimleri" içeren bir eğitim aldı. Moğollar'ın işgalinin ardından Bağdat'a gitti; Sirâceddin el-Hiraklî'den (ö. ?) fıkıh ve Fahreddin er-Râzî'nin doğrudan talebesi olan Tâceddin el-Urmevî'den (ö. 653/1255) çeşitli bilimleri tahsil etti. Halep'te Tuğrul el-Muhsin'den (ö. ?) hadis, Anadolu'da Esirüddin el-Ebherî'den cedel ve felsefe (*hikmet*) okuyan İsfahânî, 650 (1252) sonrasında Dımaşk'a giderek orada fakihlerle münazaralarda bulundu. Muhtemelen burada sergilediği başarı sebebiyle Dımaşk Eyyûbileri'nin son meliki el-Melikü'n-Nâsır Selâhaddin Yûsuf (saltanatı: 648-658/1250-1260) döneminde Menbiç kadılığına atandı. Sonrasında Mısır'a giden İsfahânî, Başkadı Tâceddin İbn Bintüleaz tarafından önce Kûs, sonrasında Ürdün'deki Kerek kadılığına atandı ve bu son yerde uzun süre kadılık yaptı. Kadılık görevinin ardından Kahire'ye dönen İsfahânî, farklı medreselerde muhtelif görevler üstlendi. Mesela Sâhibiyye Bahâiyye Medresesi'nde *mu'îd* ve *müfîd*, el-Meşhedül-Hüseynî'de *müderri*, İmam Şâfiî Türbesi'nde de *mu'îd* olarak görev yaptı. İsfahânî, Kûs'taki görevi sırasında derslerine de katılan İbn Dakikul'id'in (ö. 702/1302) İmam Şâfiî Türbesi'ne *müderri* olarak atanması üzerine bu görevinden kendi arzusuyla ayrıldı ve 20 Receb 688'de (9 Ağustos 1289) Kahire'de vefat ederek Karâfe Kabristanı'na defnedildi.

İsfahânî'nin hayatıyla ilgili bu genel malumatı bir açıdan destekleyecek, bir açıdan da ayrıntılandırarak unsurlara, yukarıda atıfta bulunulan Cârullah Efendi'de (nr. 1436) kayıtlı Ebherî'ye ait *Keşfü'l-hakâik fî tahrîri'd-dekâik* adlı eserin sonundaki bir not sayesinde sahibiz. Kimliği meçhul bir müstensih tarafından çok düzgün bir Mağribî hatla istinsah edilmiş bu nüshanın sonunda (vr. 135^a) iki not yer almaktadır. Ne var ki, metnin hattıyla bu notların hatları karşılaştırıldığında, farklı müstensihler tarafından kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Sol üst köşedeki yanlamasına yazılmış not, varakın geri kalanındaki nota dair bir açıklama içermektedir. Buna göre notun yazarı, müstensih tarafından kaleme alınmış ve özel bir işaretle ayırt edilmiş bir kâğıt parçasına rastlamış ve onu, 22 Cemâziyelâhir 678 Salı günü (30 Ekim 1279) olduğu gibi bu nüshanın sonuna eklemiştir.

Aynen iktibas edilen bu nota göre Ebherî'nin *Keşfü'l-hakâik fî tahrîri'd-dekâik* adlı eserinin istinsahı 1 Rebîülâhir 674 Pazartesi günü (24 Eylül 1275)

Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 1436, vr. 135^a'nın sol üst köşesindeki not

“el-imâmü'l-allâme” Şemseddin Muhammed b. Mahmûd b. Muhammed el-İsfahânî'nin kendisi için istinsah ettiği nüsha esas alınarak tamamlanmıştır. İsfahânî ise müellif nüshasından (*asl*) istinsah edilmiş bir nüshaya dayalı olarak gerçekleştirdiği istinsahını 12 Ramazan 646 Cuma günü (29 Aralık 1248) Bağdat'taki Şerefiyye Medresesi'nde kaldığı sırada sonlandırmıştır. Notun bundan sonraki kısmında İsfahânî'nin ağzından, hayatına dair aktarılan bilgileri doğrudan iktibas etmek yerinde olacaktır:⁴

[İsfahânî] –Allah ondan razı olsun-şöyle dedi: Bu kitabı [yani Ebherî'nin *Keşfü'l-hakâik fi tahrîrî'd-dekâik*'ini] bizzat yazarından okudum ve bir müddet onun yanında bulundum. Yine onunla birlikte Anadolu'dan (*Rûm*) Musul'a gittim. [Bu kitabın] yazarı [Ebherî] bir süre Musul'da kaldı ve [bu süre zarfında] onun hizmetinde bulundum ve tahsil amacıyla yanından ayrılmadım. Ardından yazar [Ebherî] Acem diyarına gitti. Ben ise Bağdat'a geçtim ve orada üstat, önder ve büyük âlim Tâceddin Mahmûd b. Ebû Bekir el-Urmevî ile buluştum. Sonra Halep'e gittim, oradan da kadı olarak Ca'ber Kalesi'ne geçtim. Oradan Mısır diyarına gittim ve Kûs yöneticiliği (*hâkim*) görevini üstlendim. Ardından devrin sultanı beni Kerek'e yönetici olarak gönderdi.

وقال رضي الله عنه: قرأت هذا الكتاب على مصنفه وصحبته مدة. وسافرت في صحبته من الروم إلى الموصل. وأقام المصنف بالموصل مدة وأنا في خدمته ملازم للتحصيل. ثم سافر المصنف إلى العجم. <و> انتقلت أنا إلى بغداد واجتمعت بالشيخ الإمام العلامة تاج الدين محمود بن أبي بكر الأرموي. ثم انتقلت أيضاً إلى حلب ومنها إلى قلعة جعبر قاضياً. ومنها إلى ديار مصر وتوليت الحكم بقوص. ثم نقلني سلطان الوقت إلى الكرك حاكماً.

Notun devamında, müstensih, İsfahânî'nin bu anlatısını bizzat onun el yazısıyla kendi nüshasının sonunda bulduğunu ve İsfahânî'nin bunu Cemâziyelâhîr 671'de (Aralık-Ocak 1272-3) Kerek'te kaleme aldığını belirtmektedir. Diğer yandan yine nota göre, İsfahânî'nin *Keşfü'l-hakâik* nüshasından bu eseri istinsah eden kimliği meçhul müstensih, 674 yılının Safer ayının başlarında (Ağustos 1275) Mısır'da İsfahânî ile buluşmuş, tahsil için onun meclisine katılmıştır. Müstensih son olarak, eserin yazarı ve İsfahânî'nin

4 Bu nota ilk defa Ramazan Şeşen dikkat çekmekte ve bazı tasarruflarla birlikte metni aktarmaktadır; bk. Şeşen, *Muhtârât*, s. 270. Şeşen, bir başka yazısında, Ebherî'nin hayatı bağlamında, İsfahânî'nin aktardığı malumata tekrar işaret etmektedir; bk. Şeşen, “Tevkîât”, s. 141-2.

de hocası olan Ebherî'nin ölümüne dair de yine bizzat İsfahânî'den bir not aktarmaktadır: “Bana dedi ki: ‘Bu kitabın yazarı Şebüster/Şebister’de⁵ vefat etti, hastalığı kolundaki felçten kaynaklanıyordu, bunun peşinden ishale yakalandı.’ Bana vefat tarihini söylemedi.”

Her ne kadar eldeki veriler ışığında kesin bir sonuca ulaşmak mümkün görünmese de bu notta İsfahânî'nin hayatıyla ilgili bilgileri aktaran, İsfahânî ile bizzat görüşüp onun nüshasından Ebherî'nin *Keşfü'l-hakâik*'ini istinsah eden kişinin, Cârullah Efendi'de (nr. 1436) kayıtlı nüshanın müstensih olduğu şimdilik ileri sürülebilir.⁶ Dolayısıyla, müstensihin bir kâğıt parçasına yazdığı bu not, sonrasında bu nüshayı edinen kimliği meçhul bir kişi tarafından vr. 135^aya kaydedilmiş ve bu sayede günümüze kadar ulaşmış olabilir:

Ebherî'nin kendi *Keşfü'l-hakâik fi tahriri'd-dekâik* nüshası

X nüshası

İsfahânî'nin nüshası

12 Ramazan 646 (29 Aralık 1248) Cuma: İsfahânî tarafından Bağdat'ta Şerefiyye Medresesi'nde istinsah edildi.

Cârullah Efendi'de (nr. 1436) kayıtlı nüsha

Safer 674 (Ağustos 1275): Kimliği meçhul müstensih İsfahânî ile görüştü.

12 Rebülevvel 674 (5 Eylül 1275) Perşembe: Kimliği meçhul müstensih mantık bölümünün istinsahını tamamladı.⁷

5 Bu yer adı “Şüster” olarak okunmaya da müsait görünüyor, fakat Ebherî'nin yaşadığı coğrafyayı dikkate alarak şimdilik “Şebüster/Şebister” şeklinde okumayı tercih ediyorum. Şeşen bir eserinde bu yer adını Şüşter (bk. *Muhtârât*, s. 270), bir başka yazısında ise Şüster ve Tüster şeklinde (bk. “Tevkîât”, s. 142) okumaktadır. El-Rouayheb de Merâğa yakınlarındaki Şebister'in daha muhtemel olduğunu belirtmektedir; bk. *The Development of Arabic Logic*, s. 48.

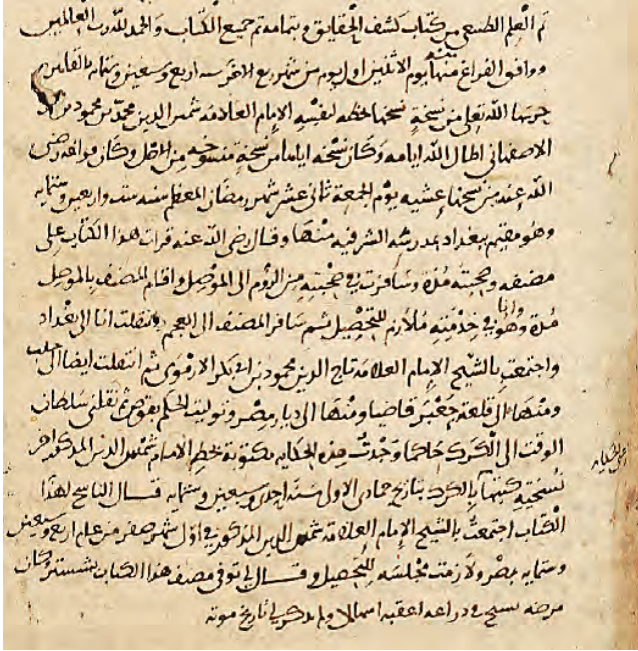
6 Diğer bir seçenek olarak, İsfahânî'nin *Keşfü'l-hakâik* nüshası ile Cârullah Efendi'de (nr. 1436) kayıtlı *Keşfü'l-hakâik* nüshası arasında bir başka nüshanın bulunduğu ve Cârullah Efendi'deki (nr. 1436) ferağ kayıtlarının, bu “aracı nüsha”nın ferağ kayıtları olup müstensih tarafından aynen kendi nüshasına aktarılmış olabileceği de düşünülebilir. Kodikolojik hususiyetleri yanında hem hâmişlerde (özellikle tabiat bilimlerine dair son bölümünde), hem de nüshanın sonundaki boş varaklarda yer alan notlar dolayısıyla da dikkat çeken Cârullah Efendi'de (nr. 1436) kayıtlı nüshayı ayrıntılı olarak tavsif etmek üzere Jawdath Jabbour ve Teymour Morel'le birlikte bir makale hazırlıyoruz.

7 Mantık bölümünün sonundaki ferağ kaydında (vr. 67^b) iki tarih bulunmaktadır. Bunlardan ilkinde, yıl belirtilmeksizin söz konusu bölümün “Şitınber ayının 5. gününe

23 Rebülevvel 674 (16 Eylül 1275) Pazartesi: Kimliği meçhul müstensih metafizik bölümünün istinsahını tamamladı.⁸

1 Rebülâhir 674 (24 Eylül 1275) Pazartesi:⁹ Kimliği meçhul müstensih tabiat bilimleri bölümünün istinsahını Kahire'de tamamladı.

22 Cemâziyelâhir 678 (30 Ekim 1279) Salı: Müstensihin ferağ kaydı ile Ebherî ve İsfahânî ile ilgili bilgiler içeren kâğıt parçası, kimliği meçhul bir başka isim tarafından bulunup vr. 135^a'ya kaydedildi.

Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 1436, vr. 135^a'daki not

denk gelen Perşembe günü ikinci vakti” tamamlandığı kaydedilmiştir. Bu nüshanın Mağribî hatla kaleme alındığı dikkate alındığında, müstensihin Endülüs ve Fas'ta örnekleri görülebilecek bir tarzda güneş takvimindeki Eylül ayına (*Şitîmber* = September) atıfta bulunduğu söylenebilir. Müstensih bunun yanı sıra söz konusu tarihin hicrî takvimdeki karşılığını da vermektedir: “Hicrî .74 yılının Rebülevvel ayının ilk on günü.” Bu tarihte de ne yazık ki yılı gösteren rakamın yüzler basamağı yazılmamıştır. Söz konusu iki tarihi birbirine denkleştirecek alternatifler düşünüldüğünde 12 Rebülevvel 674 (5 Eylül 1275) Perşembe günü sonucuna ulaşılmaktadır.

8 Metafizik bölümünün sonundaki ferağ kaydında ise (vr. 109^a) bu bölümün “Rebiülevvel ayının son on günü Pazartesi akşamı” tamamlandığı belirtilmekte, yıl için ise 674'e tekabül eden Yunan-Kıptî rakamları kullanılmaktadır (۶۷۴).

9 Ebherî'nin *Keşfü'l-hakâik*'ini üç nüshayı (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2453; Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 1436; Manisa İl Halk Ktp., nr. 469) dikkate alarak neşreden Hüseyin Sarıoğlu, bu nüshaları kısaca tanıttığı kısımda Cârullah Efendi'de (nr. 1436) kayıtlı nüshanın, “Muhammed b. Muhammed el-İsfahânî tarafından 1 Rebülâhir 674'te (24 Eylül 1275) Kahire'de istinsah edil[diğini]” belirtmektedir (bk. Esirüddin el-Ebherî, *Keşfü'l-hakâik*, s. 71).

Cârullah Efendi'de (nr. 1436) sunulan bilgilerle biyobibliyografik eserlerin aktardığı malumat bir araya getirildiğinde, İsfahânî'nin hayatına dair bazı unsurların daha belirgin hale geldiği görülmektedir. Öyle anlaşılıyor ki, İsfahânî, Moğollar'ın İsfahan'ı işgalinin ardından Bağdat'a değil, ilk olarak Anadolu'ya giderek Ebherî'den felsefe okudu. İsfahânî'nin, Ebherî'den *hikmet* ve *cedel* tahsil ettiğine yönelik kaynaklarda yapılan genel atfı, yukarıdaki not sayesinde özelleştirilerek, onun Ebherî'nin *Keşfü'l-hakâik*'ini bizzat kendisinden okuduğunu söyleyebiliyoruz. Hocasıyla birlikte Anadolu'dan Musul'a geçen ve orada kaldığı dönemde hocasına eşlik ve hizmet eden İsfahânî, Ebherî'nin İran'a gitmesi üzerine ondan ayrılmış ve Bağdat'a geçmiştir. İsfahânî, burada Fahreddin er-Râzî'nin de talebesi olan Tâceddin el-Urmevî'den ders almıştır. Abbâsî kumandanlarından Şerefeddin İkbâl eş-Şerâbî'nin 628'de (1231) Bağdat'ta kendi adıyla anılan (Şerâbiyye, İkbâliyye, Şerefiyye) bir medrese yaptırdığı ve Urmevî'yi de buraya müderris tayin ettiği bilgisi dikkate alındığında,¹⁰ İsfahânî'nin, 12 Ramazan 646 (29 Aralık 1248) Cuma günü *Keşfü'l-hakâik*'in istinsahını tamamladığı Bağdat'taki Şerefiyye Medresesi'nin, Urmevî'nin hocalık yaptığı medrese olduğu anlaşılmaktadır. Bağdat'tan Halep'e geçen ve orada Tuğrul el-Muhsinî'den hadis okuyan İsfahânî, 650 (1252) yılından sonra bir süre Dımaşk'a uğramış ve orada fakihlerle münazaralarda bulunmuştur. İsfahânî'nin, kaynaklarda kadı olarak atandığı belirtilen yerin Menbiç değil, Ca'ber Kalesi olduğu yine bu not yoluyla açıklığa kavuşmaktadır. Ca'ber Kalesi'nin 1260 yılında İlhanlı Hükümdarı Hülûgû'nun eline geçtiği ve tahrip edilerek orada yaşayan halkın etrafa dağıtıldığı¹¹ düşünüldüğünde, İsfahânî'nin burada çok uzun süre görev yapmadığı söylenebilir. İsfahânî'nin Moğollar'ın İsfahan'ı işgaliyle başlayan hem ilim hem de güvenlik arayışının bir sonraki adresi Mısır olacaktır. İsfahânî, önce Kahire'nin güneyinde ve Nil'in doğu kıyısındaki Kûs şehrine yönetici (*hâkim*) olarak atanmış, ardından bugün Ürdün sınırlarında yer alan Kerek şehrine yönetici olmuştur. Cârullah Efendi'de (nr. 1436) aktarılan notun İsfahânî tarafından Cemâziyelâhir 671'de (Aralık-Ocak 1272-3) Kerek'te kaleme aldığı dikkate alınır, onun bu tarihte henüz Kerek'te bulunduğu sonucuna varılabilir. Bu notu bize aktaran müstensihin, 674 yılının Safer ayının başlarında (Ağustos 1275) Mısır'da İsfahânî ile görüştüğünü kaydetmiş olması ise İsfahânî'nin Kerek'ten Mısır'a gidiş tarihi hakkında da yaklaşık bir fikir vermektedir.

Cârullah Efendi (nr. 1436) dışında İsfahânî hakkındaki bilgimizi arttıracak unsurlara bir başka el yazmasında, *el-Kavâ'idü'l-külliyé*'nin de neşrinde

10 Başoğlu, "Urmevî, Tâceddin", s. 178.

11 Taneri, "Ca'ber Kalesi", s. 526.

esas alınan Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi, nr. 471'de kayıtlı nüshada rastlamak mümkündür. Bu nüsha, *el-Kavâ'idü'l-küllîyye* dışında beş metin daha içeren bir mecmuadır¹² ve en hacimli metin olan *el-Kavâ'idü'l-küllîyye*'nin unvan sayfasında (vr. 1^a) yazarın adının ardından kullanılan dua cümlesi (*temette'allâh el-müslimîn bi-devâmi hayâtihi ve radiye anhü*), eserin İsfahânî henüz hayattayken istinsah edildiğini göstermektedir. Gerçekten de eserin ferağ kaydı (vr. 96^a), bu nüshanın İsfahânî'nin ölümünden yaklaşık on üç yıl önce 14 Safer 675'te (28 Haziran 1276) Ahmed b. Yahyâ b. Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Kureşî tarafından istinsah edildiğini göstermektedir.¹³ Eserin, müellif nüshasıyla (*asl*) mukabele edildiğini gösteren pek çok kayıt yanında,¹⁴ unvan sayfasının (vr. 1^a) sol üst köşesindeki küçük bir not, metnin bizzat yazarına okunduğunu ve metnin sonunda yazar tarafından verilmiş bir icazetin bulunduğunu bildirmektedir. Neyse ki, ferağ kaydının hemen altında (vr. 96^a) *el-Kavâ'idü'l-küllîyye*'nin İsfahânî'ye okunduğuna dair İsfahânî'nin el yazısıyla Muharrem 676 (Haziran-Temmuz 1277) tarihli Mısır'da kaleme alınmış bir icazete sahibiz.¹⁵

12 *el-Kavâ'idü'l-küllîyye*'nin nâşirleri, bu nüshanın bir mecmua olduğundan hiç bahsetmemekte, dolayısıyla mecmuanın ihtiva ettiği diğer eserlere de atıfta bulunmamaktadırlar.

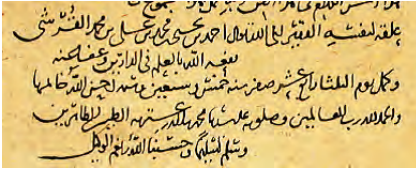
13 Âşir Efendi, nr. 471'e ilk dikkat çeken, bildiğim kadarıyla, Ramazan Şeşen'dir. Şeşen, sadece bu mecmua içindeki ilk eser olan *el-Kavâ'idü'l-küllîyye*'ye atıf yapmakta ve müstensih el-Kureşî tarafından yazılan ferağ kaydını aktarmaktadır; bk. Şeşen, *Muhtârât*, s. 670. *el-Kavâ'idü'l-küllîyye*'nin nâşirleri, nüsha hakkında bilgi verirken müstensihin adından hiç bahsetmemektedirler (bk. Koçinkağ – Taşkın, "Muhammed b. Mahmûd İsfahânî", Türkçe: s. 22).

14 Bu kayıtlardan biri, nâşirlerin de belirttiği üzere mantık bölümünün sonunda (vr. 9^a) yer almaktadır. Burada aslında iki ayrı el yazısıyla yazılmış iki kayıt bulunmaktadır. Bunlardan ilkinin el yazısı ve mürekkebi, eserin müstensihinin mukabele kaydı olduğu ihtimalini güçlendirmektedir (*beleşa mukabeleten*). İkinci kayıt ise, eser boyunca hâmişlerde sıklıkla görülen bir el yazısı ve mürekkeple kaleme alınmıştır ve nâşirlerin kaydettiği gibi "hayatının sonunda müellife okunduğu[nu]" değil, hayatının sonunda müellife okunan bir *asil* nüsha ile mukabele edildiğini belirtmektedir (*ve *uhrâ* bi-asl kurie aleyhi fi âhiri emrihi ve istekarra emrühü aleyhi rahimehu'llâh teâlâ*) (vr. 9^a hâmiş). Aynı el yazısı ve mürekkeple yazılmış bir başka mukabele kaydı eserin sonunda (vr. 96^a) yer alsada bu, nâşirlerin gözünden kaçmış gözükmektedir. Bu kayıt, mukabeleyi yapan kişinin adını da ihtiva etmektedir: Muhammed b. Harîrî el-Ensârî el-Hanefî (*kâbelehu li-nefsihi bi'llâhi'l-fakir ilâ rahmeti rabbihi azze ve celle Muhammed b. Harîrî el-Ensârî el-Hanefî afâ'llâhu anhümâ alâ nüshatin kurie icrâen alâ musannifihi rahimehu'llâhu teâlâ*). Bu kayıt da mukabelenin müellife okunmuş bir *asil* ile yapıldığını teyit etmektedir. Mukabeleyi gerçekleştiren kişi büyük ihtimalle Mısır'daki Hanefî *kâdilkudât* Şemseddin Muhammed b. Safiyyüddin Osman b. Zekiyyiddin Ebül-Hasan bi-Abdülvehhâb el-Ensârî el-Hanefî (ö. 728/1328) olmalıdır (bk. Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, II, 147).

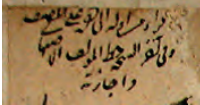
15 İsfahânî'nin bu icazeti kendisine verdiği ve övücü sıfatlarla andığı, babası ve dedesi de *kâdilkudât* olduğu anlaşılan "Ahmed" in kimliğini şimdilik tespit edemedim.

Süleymaniye
Ktp., Âşir
Efendi, nr.
471'in un-
van sayfası
(vr. 1^a)

Süleymaniye
Ktp., Âşir
Efendi,
nr. 471'in
ferâğ kaydı
(vr. 96^a)

Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi, nr. 471,
vr. 1^a'daki not: *kurie min evvelihî ilâ
âhirihi ale'l-musannif ve fî âhiri'n-nüsha
hattu'l-musannif el-İsbahânî ve icâzetühu*

el-Kavâ'idü'l-külliyeh'nin nâşirleri, Âşir Efendi (nr. 471) nüshasının müellifin hayatında telif edildiğini ve doğrudan müellife okunduğunu belirtmiş olsalar da (Koçinkağ – Taşkın, “Muhammed b. Mahmûd İsfahânî”, Türkçe: s. 22) İsfahânî'nin kendi hattıyla kaleme aldığı bu icazetten habersiz gözükmektedirler. Diğer yandan, nâşirlerin, eserin “usûl-i fıkıh kısmının sonunda ‘675 yılı Sefer ayının on dördünde Salı günü tamamlandığı” yönündeki tespitleri doğru olsa da ferâğ kaydı, usûl-i fıkıh kısmının sonunda değil, eserin son bölümünü oluşturan usûlûd-dîn kısmının sonundadır (vr. 96^a).

قرأ علي هذا الكتاب المسمى بالقواعد الكلية من أوله إلى آخره المولى السيد الصدر الأجل الأوحد الإمام العالم الفاضل الكامل المتقن المحقق الحسيب النسب علاء الملة والدين شرف الإسلام والمسلمين أحمد بن سيدنا قاضي القضاة محي الملة والدين ابن سيدنا قاضي القضاة ركن الدين أدام الله علوه ورحم سلفه قراءة بحث وتحقيق وإتقان مع تفتن لرموزه ومعانيه وانسقط له فائقه وصائبه والله يرزقه وإيانا صالح القول والعمل ويصونه وإيانا عن الخطأ والخطل بمنه وكرمه كتبه مؤلفه الفقير إلى الله تعالى محمد بن محمود بن محمد بن عباد الإصفهاني بتأريخ المحرم سنة ست وسبعين وستمائة بمصر المحروسة حامداً لله ومصلياً على سيدنا ونبينا محمد وآله وعترته الطاهرين حسبنا الله ونعم الوكيل

Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi, nr. 471, vr. 96^a: İsfahânî'nin *el-Kavâ'idü'l-küllîyye*'nin kendisine okunduğuna dair verdiği icazet

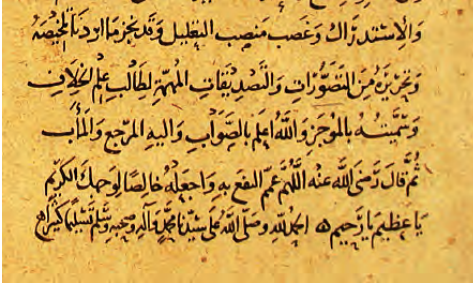
Âşir Efendi'de (nr. 471) kayıtlı nüshanın ilk ve en hacimli metnini oluşturmuş olan *el-Kavâ'idü'l-küllîyye*'nin (vr. 1^b-96^a) ardından aynı müstensih (Ahmed b. Yahyâ b. Muhammed b. Ali el-Kureşî) tarafından istinsah edilen ve *asıl* nüsha ile mukabele edildiği kaydedilen bir başka metin gelmektedir (vr. 96^b-110^b). Bu metnin yazarı belirtilmediği gibi, metinden ayrıştırılabilecek bir başlık da kaydedilmemiştir: *fasl fi'l-irşâd ile's-sahîh mine'n-nüket ve'l-fâsîd minhâ*. İlm-i hilâf ve cedelle ilgili olan bu metin ile İsfahânî'nin *el-Kavâ'idü'l-küllîyye*'sinin ilm-i hilâf kısmı arasındaki benzerlik dikkat çekicidir. Ancak bu metin, ilm-i hilâfın kurucularından Hanefî fakihî Rükneddin el-Âmidî'nin (ö. 615/1218) *el-İrşâd* olarak bilinen ve bu alanın kurucu metinlerinden biri kabul edilen eseridir.¹⁶

Mecmuanın üçüncü metninin (vr. 111^b-118^b) başlangıç kısmında bir başlık bulunmasa da yazar adı açıkça belirtilmiştir: Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed b. Mahmûd el-İsfahânî. İstinsah tarihi, yeri ve müstensih adı içeren bir ferağ kaydı bulunmasa da yazar adının peşinden gelen dua cümlesindeki *emte'allâhu bi-hayâtihî* ifadesi ("Allah hayatıyla [bizleri] faydalandırın"), eserin İsfahânî hayattayken kaleme alındığını göstermektedir.¹⁷ Eserin

16 Özel, "Âmidî, Rükneddin", s. 56-57. Âmidî'nin bu eserinin ilm-i hilâf içindeki yeri ve İsfahânî'nin bu konuda Âmidî'yi takip edişi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Özen, "İlm-i Hilâf", s. 527-38 (özellikle s. 529, 531-2). Özen, söz konusu maddede İsfahânî'nin *el-Kavâ'idü'l-küllîyye*'sine dair atflarında Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 827'de kayıtlı nüshaya başvurmaktadır.

17 Bu durumda dua cümlesinin sonundaki *ve esâbehû el-cenne* ("Onu cennetiyle mükâfalandırın") ifadesini, geleceğe dair bir temenni olarak değerlendirmek gerekecektir.

başlığı, sonunda *el-Mûcez* olarak bizzat yazarı tarafından kaydedilmekte ve “ilm-i hilâf talebesi için önemli konumdaki tasavvur ve tasdikle ilgili hususlara dair” özlü bir eser olarak tanıtılmaktadır (vr. 118^b). İsfahânî'ye dair biyobibliyografik kaynaklarda ona bu adla bir eser atfedilmemektedir. Bazı kaynakların mantıkla ilgili *Gâyetü'l-taleb* (veya *el-matlab*) adıyla ona nispet ettiği¹⁸ eserin burada karışımıza çıkan *el-Mûcez* olup olmadığını şimdilik tespit etmek mümkün gözükme de Âşir Efendi'nin (nr. 471), İsfahânî külliyyatının bugüne kadar kadar bilinmeyen bir unsurunu bize kazandırdığı düşünülebilir.¹⁹

Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi, nr. 471:
Sağda *el-Mûcez*'in giriş kısmı (vr. 111^b);
solda *el-Mûcez*'in sonu (vr. 118^b)

Âşir Efendi'nin (nr. 471) ihtiva ettiği dördüncü metin (vr. 119^b-120^a), yine İsfahânî'ye aittir. Başlık ve ferağ kaydı olmayan eserin yazarı, Ebû Abdullah Muhammed b. Mahmûd el-İsfahânî olarak kaydedilmiştir. Bu kısa metin, “itiraz ve şüphelerden arındırılmış delillerine işaret etmek suretiyle gerçek akîdenin özeti”ni (*hulâsatü'l-akîdeti'l-hakka ma'a'l-işâre ilâ edilletihâl-mücerrede ani'l-i'tirâzât ve'ş-şükûk*) içermektedir.²⁰ Bu metin Sübkî tarafından İsfahânî'ye dair başlığın sonunda aynen iktibas edildiği

18 Mesela bk. Zehebî, *Târîhu'l-İslâm: sene 681-690*, s. 349; İbn Kâdi Şühbe, *Tabakât*, II, 260-61; Safedî, *el-Vâfi*, V, 9.

19 Muhsin Demirci, bu eseri Âşir Efendi'ye (nr. 471) atıfla ve *el-Mûcez fi ilmi'l-mantık* adıyla yanlışlıkla bir başka İsfahânî'ye, Ebû's-Senâ Şemseddin Mahmûd b. Abdurrahman b. Ahmed el-İsfahânî'ye (ö. 749/1349) atfetmektedir (bk. “İsfahânî, Mahmûd b. Abdurrahman”, s. 510).

20 Bu eser de Muhsin Demirci tarafından Âşir Efendi'ye (nr. 471) atıfla ve *Hulâsatü'l-akîde* adıyla yanlışlıkla Mahmûd b. Abdurrahman b. Ahmed el-İsfahânî'ye (ö. 749/1349) nispet edilmiştir (bk. “İsfahânî, Mahmûd b. Abdurrahman”, s. 510).

gibi²¹ İbn Teymiyye (ö. 728/1328) tarafından da *Şerhu'l-akide'ti'l-İsfahâniyye* adıyla şerhedilmiştir.²²

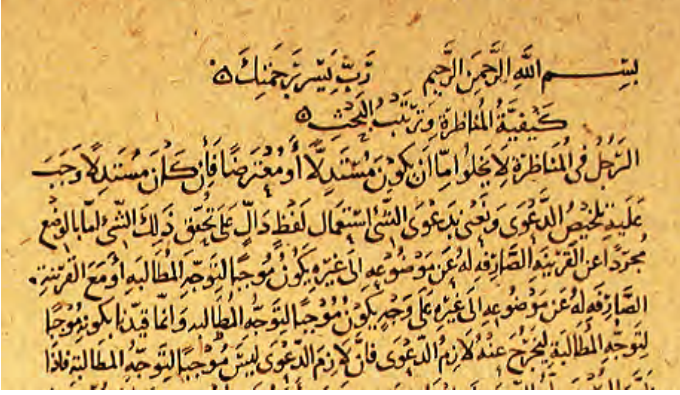
İşfehâni'nin *akide* metni: Âşir Efendi, nr. 471, vr. 119^b-120^a

Âşir Efendi, nr. 471'de yer alan son iki metin de mecmuanın genel yapısıya uyumlu bir şekilde "ilm-i hilâf" ve "âdâbü'l-bahs ve'l-münâzara"ya dairdir. Yazar adları bulunmayan bu iki metinden ilki (vr. 122^b-123^a) *Keyfiyyetü'l-münâzara ve terettüb (tertîb?) el-bahs* başlığını taşımaktadır. Ferağ kaydı bulunmayan ve klasik ve modern kaynaklarda adına rastlayamadığım bu eserin, İsfahâni'nin *el-Mûcezi*' gibi, ona ait şimdiye kadar bilinmeyen bir eser olup olmadığı sorusu cevaplanmayı beklemektedir. Benzer bir durum mecmuanın son eseri için de geçerlidir (vr. 123^b-128^a). Başlığı bulunmayan bu eserde adı meçhul yazar, bir tartışmada iki taraf (mu'allil ve mu'teriz) için de faydalı olacak temel prensipleri kısaca açıklamayı hedeflemektedir. Mecmuanın ikinci metni olan Âmidî'nin *el-İrşâd*'ı ile ciddi benzerlikler içerdiği hemen göze çarpan bu eserin ferağ kaydına göre, ismi belirtilmeyen bir müstensih tarafından 10 Cemaziyelâhir 674 (1 Aralık 1275) tarihinde istinsah edilmiş ve müellifin kendi nüshasından çoğaltılmış bir *asıl* nüsha ile mukabele edilmiştir. İsfahâni henüz hayattayken istinsah edilmiş bu metnin de İsfahâni külliyyatının kayıp bir parçası olup olmadığına dair bir delile şimdilik sahip

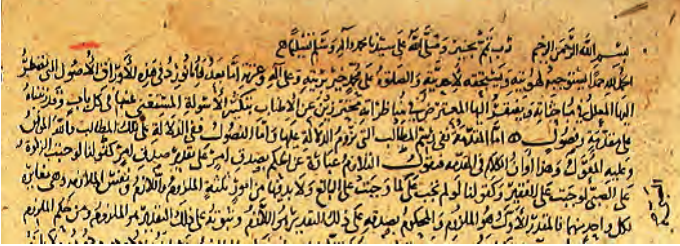
21 Sübki, *Tabakât*, VIII, 102-103.

22 İbn Teymiyye'nin şerhi pek çok defa neşredilip yayımlanmıştır (mesela bk. *Şerhu'l-İsfahâniyye*, nşr. Muhammed b. Avde es-Se'avi, Riyad: Mektebetü dâri'l-minhâc, 1430).

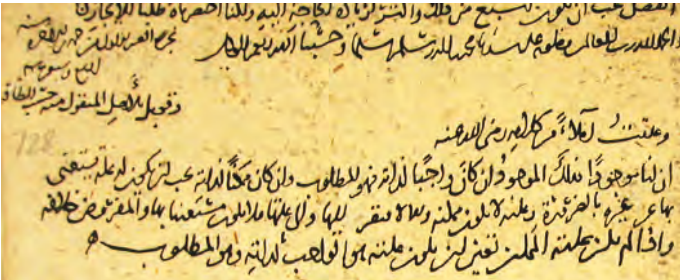
değiliz. Ancak bu eserin bitiminde müstensihin doğrudan eserin yazarından *imla* yoluyla yaptığı alıntı (zorunlu-mümkün ayırımı üzerinden özü itibariyle zorunlu varlığın ispatı), yazarın İsfahânî gibi kelamî ve felsefî bir arka plana sahip olduğunu göstermektedir.

Mecmuadaki dördüncü metnin girişi: Âşir Efendi, nr. 471, vr. 122^b

Mecmuadaki beşinci metnin girişi: Âşir Efendi, nr. 471, vr. 123^b

Mecmuadaki beşinci metnin ferağ kaydı ve müellifinden imla yoluyla yapılan iktibas (vr. 128^a): *allaktü imlâen min kelâmihi radiya'llâhu anh: inne lenâ mevcûden fe-zâlîke'l-mevcûd in kâne vâciben li-zâtihi fe hüve'l-matlûb ve in kâne mümkinen li-zâtihi yecübü en teküne lehu illetün yestağniye bihâ an gayrihi bi'z-zarûre ve illetühu lâ tekünü mümkineten ve illâ leftekara ileyhâ ve ilâ illetihâ felâ yekünü müsteağniyen bihâ ve'l-mefrûd hilâfihu ve izâ lem tekün illetühül-mümkinne te'ayyene en teküne illetühu hüve'l-vâcib li-zâtihi ve hüve'l-matlûb.*

* * *

İslam entelektüel tarihiyle ilgili çalışmaların son yıllarda “klasik sonrası” olarak isimlendirilen döneme odaklanmaya başlaması, bu dönemi anlamak için kritik bir role sahip olan Fahreddin er-Râzî ve onun etkilerine yönelik alakanın da artmasına yol açtı. Râzî'nin kelimadan usûl-i fıkha, felsefe eleştirilerinden mantığa, tefsirden belagata kadar geniş bir alanı kapsayan eserleri ve bu eserlerinde ortaya koyduğu yaklaşımları, kullandığı yöntemler, ardında derin izler bırakmıştır. Hatta bu derin iz takip edildiğinde bir “Râzî ekolü”nden söz etmek bile mümkün gözükmektedir.²³ Genellikle Eş'arî-Şâfiî mezheplerine mensup olan bu ekolün takipçileri, mantığa özel bir önem atfederek onu aklî ya da naklî bütün ilimler için bir giriş olarak değerlendirmiş, diğer yandan mantıkla ilgili incelemelerini de oldukça ayrıntılı hale getirmişlerdir. Bu ekol mensuplarının bu bağlamda bütün entelektüel gelenekleri kuşatan, bilhassa felsefeye ve tabiî ilimlere ilgi duyan bir tavra sahip oldukları, meseleleri delillendirmeyi önemseyerek bu konuda klasik kelamın yöntemlerinden ziyade *tahkik* adını verdikleri bir yaklaşımı benimsedikleri görülmektedir. Aklî ilimlere yönelik özel ilgilerine karşılık hadis ve tarih gibi rivayete dayalı ilimlerle pek alakadar olmadıkları anlaşılan ekol mensuplarının çalışmalarında Râzî'nin eserlerinin ayrıcalıklı bir yerinin olduğu görülmektedir. Bu noktada fıkıh usulü bağlamında Râzî'nin *el-Mahsûl*'ünün ekol mensupları arasında en popüler eser olduğu söylenebilir. Râzî'nin kelam kitaplarına yazılan şerhler veya ihtisarlar yanında onun tarzını benimseyerek yazılan kitaplar da ekol mensuplarının çalışmaları arasında önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca Moğol istilası sonrası bu ekol mensuplarının batıya, Eyyûbiler ve Memlûkler'in kontrolü altındaki bölgelere göç ettikleri ve eğitimlerini veya tedris ve telif faaliyetlerini bu coğrafyada sürdürdükleri anlaşılmaktadır.

İsfahânî de yukarıdaki özellikler dikkate alındığında rahatlıkla bu ekolün bir üyesi olarak değerlendirilebilir. O, gerek Râzî'nin doğrudan öğrencisi Tâceddin el-Urmevî, gerekse Râzî'nin en gözde öğrencilerinden Kutbüddin el-Mısrî'den (ö. 618/1221) İbn Sînâ'nın (ö. 428/1037) *el-İşârât ve't-tenbîhât*'ını okuyan Ebherî yoluyla Râzî ile ilişkilendirilebilmektedir.²⁴ İsfahan'ın Moğollar tarafından işgalinin ardından batıya göç eden İsfahânî'ye dair kaynaklarda fıkıh usulü, dil, edebiyat, şiir konularında geniş bir birikiminin olduğu,

23 Râzî ekolünün varlığı ve özelliklerini tespiti noktasında Mustakim Arıcı'nın şu makalesinin öncü niteliği vurgulanmalıdır: “VII./XIII. Yüzyıl İslâm Düşüncesinde Fahreddin Râzî Ekolü”. Arıcı'nın makalesinde çizdiği çerçeveyi usûl-i fıkha taşıyan Tuncay Başoğlu da *Fıkıh Usulünde Fahreddin er-Râzî Mektebi* başlıklı çalışmasında (2014) çeşitli isimler etrafında usûl-i fıkıh açısından böyle bir ekolün varlığını ayrıntılı bir şekilde ortaya koyup tahlil etmiştir.

24 Tâceddin el-Urmevî ve Ebherî'nin Râzî ile ilişkisi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Arıcı, “VII./XIII. Yüzyıl İslâm Düşüncesinde Fahreddin Râzî Ekolü”, s. 13-16.

ama fûrû-i fıkıh, *sünnet* ve *âsâr* konusundaki bilgisinin zayıflığı yönündeki atıflar da onun, Râzî ekolü üyeleriyle ortak özellikleri paylaştığının bir başka göstergesidir.²⁵ İsfahânî'nin eserleri de onun Râzî çizgisiyle ilişkisini teyit etmektedir. O, Râzî'nin *el-Mahsûl*'ünü şerhetmek üzere *el-Kâşif anî'l-Mahsûl fi ilmi'l-usûl* adlı bir eser kaleme almıştır. *el-Kavâ'idü'l-küllîye*'de ise mantık, ilm-i hilâf, usûl-i fıkıh ve usûl-i dine dair temel meseleleri özetleyici tarzda ortaya koymuştur ve her iki eserinde en sık atıf yaptığı isim "el-İmâm" diye andığı Râzî'dir. Râzî ekolünün diğer mensupları gibi mantıkla yakından ilgilenen İsfahânî, *el-Kavâ'idü'l-küllîye*'de mantığa özel bir bölüm tahsis ettiği gibi, kaynaklarda belirtildiği üzere, bu alanda *Gâyetü'l-matlab* adıyla müstakil bir eser daha kaleme almış, Âşir Efendi (nr. 471) sayesinde haberdar olduğumuz *el-Mûcez*'de de ilm-i hilâf talebeleri açısından mantığın tasavvurât ve tasdikât kısımlarını özlü bir şekilde ortaya koymuştur.

Netice itibarıyla, İslam düşüncesinin XIII. yüzyıl sonrasında nasıl bir seyir takip ettiği ile ilgili gelişmekte olan araştırmaların kaçınılmaz bir şekilde karşısına çıkan isim Râzî'dir ve onun hem düşünce dünyası hem de etkileri hâlâ incelenmeyi bekleyen önemli alanlar olarak araştırmacıların önünde durmaktadır. Râzî'nin etkileri bağlamında, bu yazıya konu olan İsfahânî de naklî ilimlerle aklî ilimler arasında (özellikle mantık ile usûl-ı fıkıh, ilm-i hilâf ve âdâbü'l-bahs ve'l-münâzara arasında; metafizik ile usûl-i din arasında) hızla gelişen etkileşimin mahiyetini anlama noktasında önemli bir kaynak olarak değerlendirilmeyi hak etmektedir. Onun bildiğimiz kadarıyla en hacimli eseri durumundaki *el-Kavâ'idü'l-küllîye*'nin neşri bu anlamda takdir edilmesi gereken bir çabadır. Ancak Türkiye özelinde bu tür neşirlerde henüz tam olarak giderilemeyen iki büyük eksiklikten bahsedilebilir ve *el-Kavâ'idü'l-küllîye* neşri de bu eksikliklerle ne yazık ki maluldür: a) Biyobibliyografik kaynaklarda yazarla ilgili verilen bilgileri aktarmanın ötesine geçerek belli bir bağlam içerisinde hem yazarı hem de eseri ayrıntılı bir şekilde tanıtan giriş kısımlarının yokluğu. b) Neşir sırasında metne yöneltilen dikkatin, neşirde kullanılan nüshalardaki metin dışı unsurlardan (hâmişler, ta'likler, ferağ kayıtları, mukabele kayıtları, icazetler, temellük kayıtları vb.) esirgenmesi ve nüshaların hem yazar hem de eser açısından sağlaması muhtemel ilave bilgilerden okuyucunun mahrum bırakılması. Söz konusu eksikliklerin giderilmesi, neşirleri daha kullanışlı ve kalıcı kılacağı gibi, İslam düşünce tarihinde meçhul kalan pek çok noktanın da aydınlatılmasına vesile olacaktır.

²⁵ Sübkî'nin İsfahânî'ye dair verdiği şu bilgi, onun *felsefe* okuttuğu yönünde değerlendirilebileceği gibi, *felsefeye* dair algıyı da göstermesi açısından dikkate değerdir: "Şöyle bir âdeti vardı: Bir öğrenci kendisinden *felsefe* okumak istediğinde ona olumsuz karşılık verir (*yenhâhu*) ve şöyle derdi: 'Dinî ilimlerle (*şer'iyât*) gerçek anlamda iyice hemhal olmadan olmaz'" (bk. Sübkî, *Tabakât*, VIII, 101).

Bibliyografya

- Akyürek, Yunus, “Moğol Baskısı Sebebiyle Batıya Göç Eden Bir Şâfi’î Fakîhi Ebû Abdillâh Muhammed b. Mahmûd b. Muhammed el-İsfahânî (H. 616-688/1219-1289)”, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10 (2017): 125-41.
- Arıcı, Mustakim, “VII./XIII. Yüzyıl İslâm Düşüncesinde Fahreddin Râzî Ekolü”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, 26 (2011): 1-37.
- Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü’l-ârifin*, nşr. Kilisli Muallim Rifat - İbnülemin Mahmud Kemal - Avni Aktuç, I-II, İstanbul: Maarif Basımevi, 1951-55.
- Başoğlu, Tuncay, *Fıkıh Usulünde Fahreddin er-Râzî Mektebi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2014.
- Başoğlu, Tuncay, “Urmevî, Tâceddin”, *DİA*, XLII, 2012, 178-79.
- Demirci, Muhsin, “İsfahânî, Mahmûd b. Abdurrahman”, *DİA*, XXII, 2000, 509-10.
- Ebherî, Esirüddin, *Keşfü’l-hakâik fi tahrirîd-dekâik*, nşr. Hüseyin Sarioğlu, İstanbul: Çantay Kitabevi, 1998.
- El-Rouayheb, Khaled, *The Development of Arabic Logic (1200-1800)*, Basel: Schwabe Verlag, 2019.
- İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü’ş-Şâfi’iyye*, nşr. Abdülâlîm Hân, I-IV, Haydarâbâd: Dâiretü’l-ma’ârifil-Osmâniyye, 1398-99/1978-80.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddin, *Şerhu’l-İsbahâniyye*, nşr. Muhammed b. Avde es-Se’avî, Riyad: Mektebetü dâri’l-minhâc, 1430.
- İsfahânî, Muhammed b. Mahmûd, *Kitâbü’l-Kavâ’idi’l-külliyeye fi cümletin mine’l-finûni’l-ilmiyye*, nşr. Mansur Koçinkağ – Bilal Taşkın, Beyrut: Dâru İbn Hazm – İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1438/2017.
- Koca, Ferhat, “İsfahânî, Muhammed b. Mahmûd”, *DİA*, XXII, 2000, 510-11.
- Koçinkağ, Mansur, “Şemseddin el-İsfahânî’nin (v. 688/1289) Hilâf İlmine Dair Yazma Eserinin İncelenmesi”, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11 (2017): 187-96.
- Koçinkağ, Mansur, “Şemseddin el-İsfahânî’ye (ö. 688/1289) Göre İletin Red Yolları”, *Kilitbahir*, 15 (2019): 296-317.
- Koçinkağ, Mansur – Bilal Taşkın, “Muhammed b. Mahmûd İsfahânî”, Muhammed b. Mahmûd İsfahânî”, *el-Kavâ’idi’l-külliyeye* içinde, s. Türkçe: 13-28, Arapça: s. 21-31.
- Özel, Ahmet, “Âmidî, Rükneddin”, *DİA*, III, 1992, 56-57.
- Özen, Şükrü, “İlm-i Hilâf”, *DİA*, XVII, 1998, 527-38.
- Safedî, *el-Vâfi bi’l-vefeyât*, nşr. Ahmed el-Arnaût – Türkî Mustafâ, I-XXIX, Beyrut: Dâru İhyâ’it-türâsi’l-Arabî, 1420/2000.
- Sübkî, *Tabakâtü’ş-Şâfi’iyyeti’l-kübrâ*, nşr. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv – Mahmûd Muhammed Tanâhî, I-X, Kahire: Dâru İhyâ’il-kütübî’l-Arabiyye, 1383-96/1964-76.
- Şeşen, Ramazan, *Muhtârât mine’l-mahtûtâtî’l-Arabiyyeti’n-nâdire fi mektebâti Türkiyâ*, İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı [İSAR], 1997.
- Şeşen, Ramazan, “Tevkîâtü Esiriddin el-Ebherî ve Şemsiddin es-Semerkindî”, *el-Mahtûtâtü’l-muvakka’a*, ed. Yûsuf Zeydân, İskenderiye: Mektebetü İskenderiyye, 2008, s. 141-147.
- Taneri, Aydın, “Ca’ber Kalesi”, *DİA*, VI, 1992, 525-27.
- Zehebî, *Târihu’l-İslâm: sene 681-690*, nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî - Beşşâr Avvâd Ma’rûf v.dğr., Beyrut: Dârü’l-kitâbi’l-Arabî, 1407/1987.